

KABARTMA DESENLİ SAMSAT ORTAÇAĞ SERAMİKLERİ

Lale BULUT*

Anadolu'nun ortaçağ islami devir mimarlık eserlerine uygulanan zengin çini-mozayık ve sırlı tuğla teknikli örneklerinin bolluğuna karşılık, bu dönemin seramik sanatı verilerinin çok sınırlı oluşu dikkat çekicidir. Çeşitli müzelerde yer alan örnekler de bu konuda doyurucu olmaktan uzaktır. Anadolu'da islam öncesi devirlere ait kazıların büyük çoğunluğunda alt tabakalara bir an önce inmek amacıyla, üst tabakalarda yer alan ortaçağ yerleşmeleri dikkate alınmamış, seramik, cam vs. gibi el sanatı ürünleri önemsenmemiştir. Eldeki bulguların azlığı nedeniyle bu konudaki bilgilerimiz de çok yetersizdir. Ancak, son yıllarda gerçekleştirilen bazı kazılarda, bu dönemlerin seramik sanatına ışık tutacak düzeyde zengin buluntular elde edilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Samsat höyüğü kazısıdır.

Eski ve ortaçağların başkentlerinden ve önemli kalelerinden biri olan Samsat (tarihte: islam öncesinde Samosata, islami devirde Sümeysat), Adıyaman'a bağlı bir ilçe merkezidir. Samsat'ın anıtsal höyüğü, Fırat nehrinin batı yakasında, ovadan 50-60 m. yükseklikindedir. M.Ö. 5000 yıllarından bu yana tarihi gelişimi izlenebilen Samsat, bir ticaret merkezi olduğundan ve askeri yollar üzerinde bulunduğundan, yüzyıllar boyu hırslı ve çatışmacı güçlerin sürekli bir savaş alanı olur. Hititlerden başlayarak, Osmanlılara kadar çok çeşitli egemenliklere sahne olan bölge, ortaçağ boyunca islam ve hıristiyan egemenlikleri arasında sık sık el değiştirir. Şehirde M.S. 7. yüzyıldan başlayarak, 14. yüzyıla kadar çeşitli islam ve hıristiyan egemenlikleri izlenir. Bunlardan Bizanslılar, Ermeniler, Haçlılar, Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Artuklular, Selçuklular, Eyyubiler, Moğollar, Türk Memlukları, Osmanlılar devir devir bölgede egemenlik süren medeniyetlerdir¹.

*.Yrd. Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

1.Samsat'ın tarihi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: T. Goell, "Samosata Archeological Excavations, Turkey 1967", *National Geography Society Reports 1967, Projects*, Washington D.C. 1974, s.83-90. F.H. Weisbach, "Samosata", *Paulys Realencyclopaedie*, seri: 2, Stuttgart 1960, s. 2221-2223. F. Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h. 210= m. 825'e kadar)*, İst. 1960. I. Demirkent, "Sümeysat",

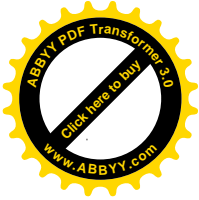

Çok çeşitli yerleşme katlarını içeren anıtsal Samsat höyüğünde ilk olarak Amerikalı arkeolog Theresa Goell tarafından 1964 ve 1967 yıllarında yapılan kazıların sonuçları, Samsat'ın islam arkeolojisi için son derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Daha sonra O.D.T.Ü.'nin yönettiği Atatürk Barajı kurtarma kazıları projesi kapsamında Prof.Dr. Nimet Özgüç'ün başkanlığında 1978 yılından başlayarak, 1989 yılına kadar sistemli olarak sürdürülen Samsat kazılarında ele geçen çok sayıda sırlı ve sırsız seramik malzeme bugün Adıyaman Müzesi deposunda ve kısmen teşhirdedir².

Anadolu'da Beyşehir Kubadabad, Bitlis Ahlat, Urfa Harran, Elazığ Korucutepe, Adıyaman Eski Kahta ve Çorum Kalehisar, ortaçağ islam seramik sanatı alanında çeşitli malzeme sunan merkezlerden bazılarıdır ve kazılar sonucu buralarda seramik üretimi olduğu anlaşılmıştır³. Bu merkezler arasında özellikle Ahlat, kazılarda ele geçen

Islam Ansiklopedisi, C. II, İst. 1970, s. 232-236. H. Hellenkemper, "Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien", *Geographica Historica*, I, Bonn 1976, s. 73-77. E. Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev: F. Işıltan), İst. 1970. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçeye çev: Hrant Andreasyan, notlar: Edouard Dulaurer, M.H. Yinanç), Ank. 1962. C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968. C. Cahen, "Le Diyar Bakr au temps de premiers Urtukides", *Journal Asiatique*, 1935, s. 219-276.

- 2.Samsat seramikleri, bu kazının üyesi olan Prof. Dr. Gönül Öney tarafından çeşitli yayınlarında tanıtılmıştır: bkz. G. Öney, "1978-79 ve 1981 Yılı Samsat Kazılarında Bulunan İslami Devir Buluntularıyla İlgili İlk Haber", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, I, İzmir 1982, s. 71-80. G. Öney, "Samsat Kazılarında 12.-13. Yüzyıl Seramiği", Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 2. *Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Kasım 1982)*, İzmir 1984, s. 218-227. G. Öney, "Erken Dönem Anadolu Türk-İslam Seramiği (12.-14. Yüzyıllar)", *Antika Dergisi (Çini Özel Sayısı)*, S.27, 1987, s. 16-22. G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1992 (3. baskı). 1978 yılından başlayarak, 1989 yılına kadar süren Samsat kazılarında ele geçen ortaçağ seramik malzemesini çalışmama ve yayınlamama izin verdikleri için değerli hocam Prof. Dr. Gönül Öney'e teşekkürü borç bilirim.
- 3.Kubadabad için bkz: K. Otto-Dorn- M. Önder, "Kubad Abad Kazıları 1965 Yılı Ön Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIV, 1,2, Ank. 1967, s. 237-248. K. Otto-Dorn, "Bericht Über die Grabung in Kobadabad, 1966", *Archeologischer Anzeiger*, 1969, s. 438-506. Ahlat için bkz: B. Karamağaralı, "Ahlat'ta Bulunan Bir Çini Fırını", A.Ü. İlahiyat Fak. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, Ank. 1981, s. 67-94. B. Karamağaralı, "Ahlat Seramik Ekolü", A.Ü. İlahiyat Fak. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, Ank. 1982, s. 391-462. Harran için bkz: N. Yardımcı, "Harran 1983", *VI. Kazı Sonuçları*

bol seramik parçaları, fırınlar, çöplükler, fırın malzemesi ve artıklarıyla, Anadolu Selçuklu döneminin en önemli ve büyük seramik üretim merkezidir. Ancak şimdiye kadar hiçbir merkezde Samsat'taki kadar çeşitli, çok sayıda bütün ve sayısız fragmandan oluşan islam devri seramik malzemesi ele geçmemiştir.

Ortaçağ islam seramik sanatının bilinen çeşitli tekniklerinden çok sayıda örneğin yer aldığı Samsat seramik repertuarı, çeşitli günlük kullanım ve mutfak eşyasından oluşmaktadır. Anadolu'da şimdiye kadar bilinen 12. -13. yüzyıl Artuklu, Selçuklu devri seramikleri, çoğunlukla saray kesimine hitap eden lüks malzemeyi oluşturmakta, günlük kullanmayla ilgili kaba işlenmiş seramikler ise, çoğu fragmandan öteye gitmeyen kısıtlı örnekler olduğundan, pek tanınmamaktaydı. Bu alanda ilk kez stratejik bir kale-saray olan Samsat'ta, lüks seramiklerin yanısıra, askerlerin ve hizmetkarların kullandıkları anlaşılan çok sayıda basit eşya ele geçmiş bulunmaktadır.

Sırlı ve sırsız Samsat ortaçağ seramikleri, tekniklerine göre çeşitli guruplara ayrılırlar. Bu seramikler arasında, kabartma desenliler değişik bir gurup oluştururlar. Bunlar, genel olarak Samsat'ın ortaçağ seramikleri arasında sıraltı, lüster, sgraffito, champleve', slip gibi lüks sayılabilecek örnekler dışındaki, günlük kullanıma yönelik sırsız ve tek renk sırlı seramikleri arasında yer alırlar. Örneklerden sırsızlar : mataralar, civa veya

Toplantısı, Ank. 1985, s. 79-91. N. Yardımcı, "1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ank. 1987, s. 273- 295. Korucutepe için bkz: Ö. Bakırer, "The Medieval Glazed Pottery", (The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70 Preliminary Report), *Journal of the Near Eastern Studies*, Vol. 33, no. 1, The University of Chicago, s. 96-108. Ö. Bakırer, "The Medieval Pottery and Baked Clay Objects", *Korucutepe, Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir. Eastern Anatolia 1968-1970*, Vol. 3, edited by. Maurits N. von Loon, Ph. D., Amsterdam- New York- Oxford 1980, s. 189-249. Eski Kahta için bkz: T. Goell-K. Otto-Dorn, "Keramikfunde aus dem Mittelalter und der Frühosmanischen Zeit", *Arsameia am Nymphaios, die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kalinikos von 1953-56*, Gebrüder Mann, Berlin 1963, s. 228-274. Kalehisar için bkz: O. Aslanapa, "Eski Türk Çini Fırımları", *Türk Kültürü*, no: 36, Ank. 1965, s. 976-984. O. Aslanapa, "Keramiköfen und Figürliche Keramik aus Kalehisar", *Anatolica*, no: 1, 1967, s. 135-142.

parfüm kapları, küp fragmanları, kandiller ; sırlılar ise : firuze ve mor sırlı kaseler ve tek örneği bulunan firuze sırlı sehpa'dan oluşmaktadır⁴.

SERAMİKLERDE TEKNİĞİN UYGULANIŞI

İncelediğimiz kabartma desenli seramiklerden küp fragmanları dışındakilerde, bezemeler kabın kalıpta biçimlenişi sırasında veya biçimlenişinden sonra kap üzerine kalıbın basılmasıyla elde edilir. Yapılması istenen nesnenin ahşap, maden, alçı veya seramikten bir modeli (kalıbı) oluşturulur. Bezemeler bu kalıpta negatif olarak yer alır. Yaş seramik hamuru bu kalıp içerisine bastırılarak, kalıbın şeklini alması sağlanır. Bu sırada, kalıpta negatif (oyulmuş) olarak bulunan bezemeler, esas malzemeye pozitif (kabartma) olarak geçer. Matara, kandil gibi, gövdesi iki ayrı parça halinde elde edilen kaplarda, parçalar daha sonra aynı cins seramik hamuruyla birbirine eklenerek, gövde tamamlanır. Ek yerleri dıştan düzeltilir, sadece hafif bombesi ile fark edilir. Matara, küp gibi boyun ve kulpları olan eserlerde boyun kısımları tornada imal edilir, kulplar elde çekilir ve sonradan eserlere birleştirilir. Erken islam devrinde, bu şekilde hazırlanan seramiklere uygulanan kandil ve kase kalıpları bulunmuştur⁵. Kabartma desenli seramiklerde diğer bir süsleme yöntemi, kabın kalıpta veya tornada biçimlenişinden sonra, hamur daha yumuşakken, üzerine bezeme kalıbının basılmasıdır. Bu teknik, genellikle tekrarlanması istenen süsleme motiflerine uygulanır.

Kabartma desenli küp fragmanlarında ise bezemeler, "barbutin" adı verilen ve eserin üzerine hamur yaşken, pasta kreması gibi sıkıcı bir aletle sıkılması veya yapıştırılmasıyla oluşturulan teknikte elde edilmiştir.

Kabartmalı seramik eserler, maden taklidi süslemelere sahiptir. Seramik eserlere genel olarak baktığımızda, bunların zaten gerek form, gerekse süsleme olarak madeni eserleri taklit ettiklerini görürüz. Güneydoğu Anadolu'da Artuklu, Selçuklu dönemi madeni eserlerinde görülen

4.Samsat ortaçağ seramiklerinin sırsız ve tek renk sırlı grubu, Prof. Dr. Gönül Öney danışmanlığında tarafımdan doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: L. Bulut, "Samsat İslami Devir Sırsız ve Tek Renk Sırlı Seramikleri", E.Ü. Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1991.

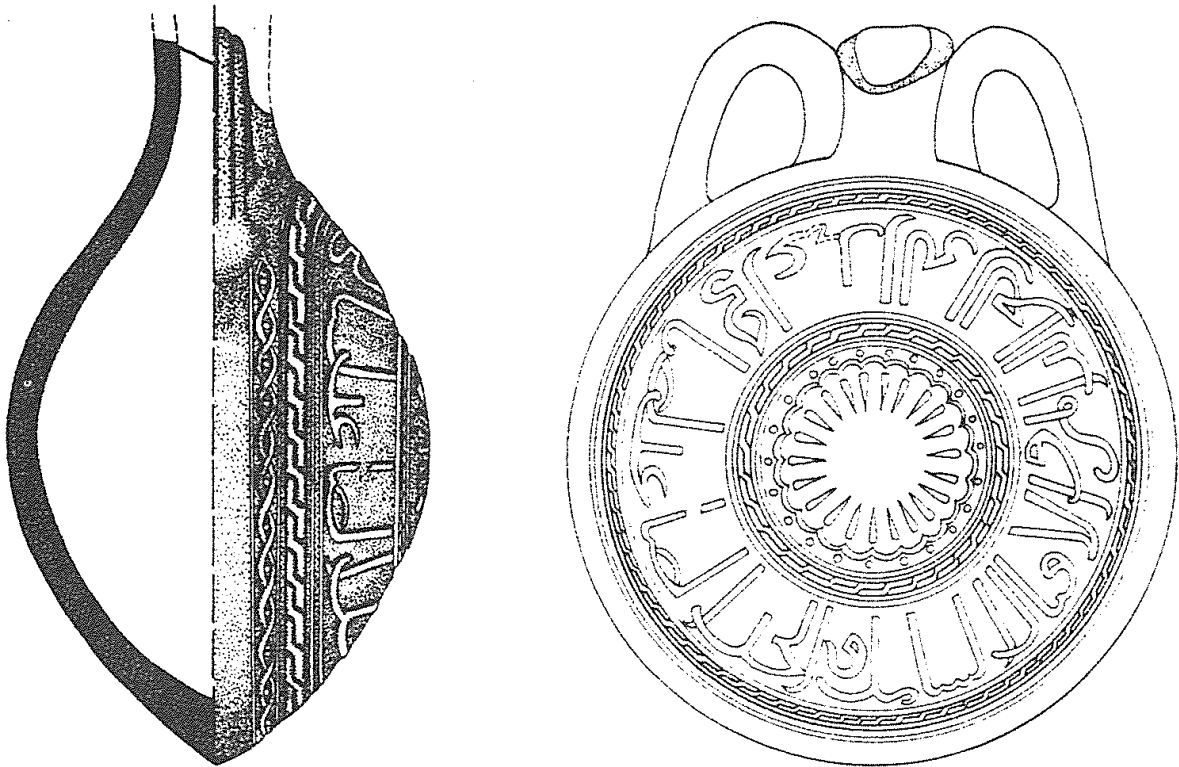
5.Bkz: K. Brisch, "Das Omayyadische Schloss in Usais (II)", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung. Kairo*, band: 20, Otto Harrassowitz Wiesbaden 1965, s. 168, Abb. 27-28. M. Meinecke, "Rakka", *Land des Baal, Syrien- Forum Der Wölker und Kulturen*, Berlin 1983, s. 278, fig. 254. A. Klein, J. Zick- Nissen, E. Klinge, *Islamische Keramik. Hetjens Museum*. Düsseldorf 1973, s. 115 fig. 147, s. 120 fig. 155, s. 121 fig. 157.

süsleme programı, sırsız seramiklerde de görülür. Bu eserlerin seramik olarak yapılmalarının nedenlerinden biri ucuzluğu, diğeri ise testi, matara, küp gibi eserlerde olduğu gibi, sıcak bölgelerde en kolay soğuk su sağlama yönteminin, sırsız seramik kullanmak oluşudur.

SIRSIZ SERAMİKLER

Mataralar:

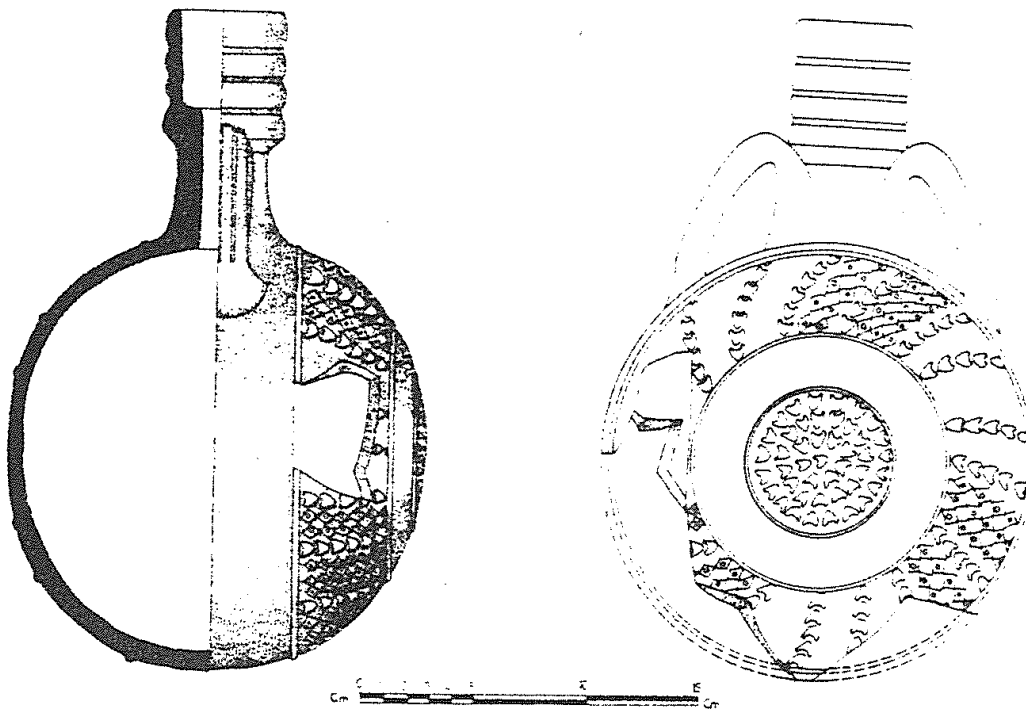
Bunlar Samsat kazılarında bütün örnekler ve çeşitli fragman olarak ele geçmiştir. Bunlarda sarımsı krem veya kirli beyaz, çok ince gözenekli, sert bir hamur kullanılmıştır. Örnekler iki basık yarım kürenin birbirine veya yan yüze birleşmesiyle oluşan basık küresel gövdeli, profilli silindir boyunlu ve çift kulplu bir forma sahiptir. Eserlerde kalıp baskıyla elde edilen bezemeler hafif kabartmalı, çok girift ve zarif işlenmiştir. Bunlar arasında en sağlam durumdaki bir örnekte, yalnızca ağız kısmı eksiktir (Şek.1, Res.1). Eserin basık küresel gövdesinde, her iki

Şek.1- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız matara

yüz birbirine eş bezemeye sahiptir. Bezemede, merkezde kenarı fistolu büyük bir rozetin çevresinde meander bordürü ve onun dışını çevreleyen nesih yazı kuşağı yer alır. Dışta tekrar meander ve saç örgüsü bordürü dolaşır. Arapça yazı kuşağı, "sürekli şeref, kuvvet, üstünlük kuşatan talih, bol rızık benim sahibim için olsun, e abduallah" sözlerini içerir⁶.

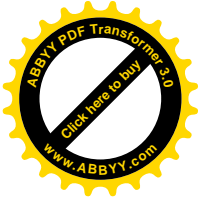
Kabartma desenli, bütüne yakın bir diğer mataranın basık küresel gövdesinin her iki yüzü de yine birbirine eş bezemelidir (Şek.2, Res.2). Merkezde, içi ok ucu motifi dolgulu rozet, bunun çevresindeki kalın bezeme kuşağında, araları eşkenar dörtgen dolgulu diyagonal ok ucu motifleri dizisi yer alır.

Şek.2- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız matara

Boynu ve kulpları eksik bir örnekte de her iki yüz aynı bezemeye sahiptir (Res.3,4). Bezemede, merkezdeki boş dairesel alanın çevresini dolaşan, içten ve dıştan küçük inci dizisi ile sınırlı kalın bezeme kuşağında, zikzaklı balık sırtı bezeme yer alır.

6.Burada "abduallah" isim olarak değil , "e abduallah" (Allah'a tap) emir veya "Allah'a tapıyorum" anlamlarında kullanılmıştır. Yazı metnini okuyan E.Ü. Edebiyat Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Böl. Öğretim Görevlisi Aydoğan Demir'e ve yine aynı fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi Faris Hariri'ye teşekkür ederim.

Yine bu tip mataralara ait bir gövde fragmanında, kabartma bezemede dıştan örgü motifi ile sınırlı kalın yazı kuşağı yer alır (Res.5). Bitkisel bezemeli zemin üzerinde yer alan arapça yazı, okunabildiği kadarıyla, "sürekli üstünlük" anlamına gelmektedir. Bu kelimeler (Res.1)'deki matara üzerinde yer alan yazı kuşağında da geçmektedir. Muhtemelen bu da diğer örneklerle aynı yazı bordürüne sahiptir ve aynı atelye ile aynı ustanın eseridir.

Bir diğer mataranın gövdesinin yan ve iki ön yüzüne ait fragmanda, bir yüzde eşkenar dörtgenler içerisinde bitkisel zemin üzerinde yer alan uzun kuyruklu tavus kuşu figürleri, diğer yüzde ise iç içe geçen halkalar dizisi yer alır (Res.6).

Çeşitli yayınlarda hacı mataraları olarak isimlendirilen⁷ bu tip seramikler, Türk sanatında İslamiyet öncesi devirden beri kullanılagelmiştir⁸. Samsat sırsız mataralarının paralelleri Ortaçağ İslam döneminde Irak, İran, Suriye ve Güney-doğu Anadolu'da görülür. Bunlar özellikle Memluk devrinde çok yaygınlaşır⁹.

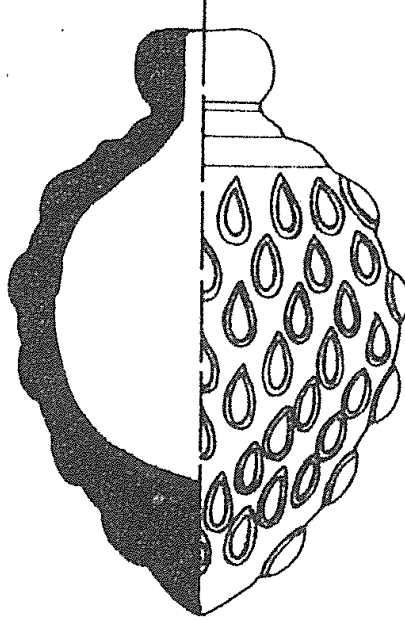
7.Bkz: A. Lane, *Early Islamic Pottery*, London 1947, s. 27-28. S. Redford, *The Ceramic Sequence From Medieval Gritille, Se Turkey*, U.S.A., 1989, s. 185.

8.İslamiyet öncesi devir örnekleri için bkz: E. Esin, "Selçuklulardan Önceki, Proto- Türk ve Türk Seramik Sanatına Dair", İ.Ü. Edebiyat Fak. *Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, İst. 1981, s. 153, res. 25. E. Esin, "Tarih Öncesinden Miladi Onüçüncü Asra Kadar İç Asya'da Türk Çiniciliği", Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 2. *Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Kasım 1982)*, İzmir 1984, s. 96, 108, 109, lev. III/b-c.

9.Anadolu'daki benzer örnekler için bkz: B. Karamağaralı, "Ahlat Seramik...", s. 400, 422, fig. 22. S. Redford, *"The Ceramic Sequence..."*, s. 155, fig. 3: 7, s. 185. İ. Aytaç, "Elazığ Müzesi'nde Bulunan Selçuklu Dönemine Ait Süslemeli Sırsız Mataralar", *Kırkambar*, yıl: 1, S. 3, Malatya 1991, s. 26,27. Emevi dönemi örnekleri için bkz: K. Brisch, a.g.m., s. 166,167, Abb. 25,26. Halep için bkz: A.Lane, *Early Islamic...*, s. 27,28 fig. 37 A. Rakka için bkz. M. Meinecke, a.g.m., s. 278,279 fig. 253. Samsat örneklerine çok benzeyen mataraların Hama'da bol olarak bulunması, bu yörenin geleneksel beraberliğini gösterir, bkz: V. Poulsen, *Hama. Fouilles et Recherches 1931-38*. Chapitre III, Bd. II, "Les Poteries", Copenhague 1957, s. 249-259 fig. 889,906,916,921,925,937. Irak örnekleri için bkz: F. Sarre, *Die Keramik im Euphrat und Tigris Gebiet*, Berlin 1920, s. 16. Bu tip mataralar İran'da özellikle 12. yüzyılda Nişapur ve Gurgan mekezlerinde bulunmuştur, bkz: M.Y. Kiani, *Iranian Pottery. A General Pottery Based on the Prime Ministry of Iran's Collection*. Tahran 1978, s. 76,77. Gurgan'da, gövdesi bu tip mataralarinkine çok benzeyen, kabartmalı sırsız testiler de ele geçmiştir, bkz: E. Baer, "Jewelled Ceramics from Medieval Islam: A Note on the Ambiguity of Islamic Ornament", *Muqarnas, An Annual on Islamic Art and Architecture*, vol.VI, Leiden 1989, s. 86 fig. 4-5, s. 93 fig. 17.

Civa veya Parfüm Kapları:

Kabartma desenli sırsız seramikler arasında, fonksiyonu sanat tarihçileri tarafından çok tartışılan, küçük şişecikler biçiminde seramikler bulunmaktadır (Şek.3,4, Res.7). Mataralar gibi bütün ve fragmanlar halinde ele geçen bu seramikler, yumurta formu, çok sert (stoneware) yeşilimsi gri renkte kalın hamurludur. Bunların alt uçları sivri, üst kısımları yuvarlaktır. Tepelerinde, içlerine konan sıvıyı ancak damla damla akıtabilecek, yuvarlak profilli bir açıklık vardır. Seramiklerin alt uçlarının sivri oluşu nedeniyle, sert bir zemin üzerinde dik olarak duramayacaklarından, bunların alt kısımlarından kum kaplarına gömülerek veya tümünde boyun kısımlarında mevcut olan derin yivlere geçirilen iplerden asılarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

Şek.3- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız civa veya parfüm kabı

Örneklerin yüzeyleri baskıyla elde edilen badem şekilli kabartmalarla sık bir şekilde dolgulanmıştır. Konya İnce Minareli Medrese ve Karatay Medresesi Müzesi'ndeki örneklerde olduğu gibi, çeşitli Anadolu müzelerinde üstleri yeşil veya firuze tek renk sırlı olanlarına bol rastlanır. Ahlat kazılarında çok sayıdaki sırsız örneğin yanısıra patlıcan moru sırlı bir örnek de bulunmuştur¹⁰. Eski Kahta kazılarında da bu tip seramikler ele geçmiştir¹¹. A. Lane, bu kapların ilk olarak 10. yüzyılda Al-Mina'da ortaya çıktığını söyler ve bunların el

10.Bkz: B. Karamağaralı " Ahlat Seramik...", s. 399,400, res. 21.

11.Bkz: T. Goell- K. Otto-Dorn, a.g.m., s. 263,264, Taf. 63,68.

bombası, ateş üfürücüsü veya çeşitli sıvıların kullanımıyla ilgili olduklarını ileri sürer¹². T. Goell- K. Otto-Dorn ise, bu seramiklerin lamba ağırlığı veya yağ kabı olduklarını söylerler¹³. R. Ettinghausen, İran (Azerbaycan), Suriye, Irak ve Anadolu'da sık rastlanan bu kapların çok kıymetli sayılan civa veya parfüm saklamak, nakletmek için kullanıldıklarını kabul eder¹⁴. Şakül, kandil olarak kullanılmış olabilecekleri de ileri sürülmüştür¹⁵. Bu tip seramikler ortaçağda Yakın-doğu'da Baalbek, Al- Mina, Rakka, Hama, Gurgan kazılarında da bulunmuştur¹⁶. Biz, bu seramiklerin el bombası veya lamba ağırlığı olarak kullanıldığı fikrine katılmıyoruz. El bombaları parça etkisi yapan madeni eserler olduğundan, seramik bir bombanın parçalanıp, sıçradığında fazla etki yapmayacağı açıktır. Eğer ağırlık olarak yapılmış olsalardı, bu kez içlerinin dolu olması gerekirdi düşüncesindeyiz. Oysa örnekler, az miktarda değerli bir sıvıyı alacak kadar küçük ölçülerde, içleri boş şişeler biçimindedir. Eserlerin yüzeylerinin kabartma desenlerle bezenmiş olduğunu, hatta sırlı benzerlerinin de bulunduğunu ve ağız açıklıklarının sıvıyı damlalar şeklinde akıtacak biçimde küçük tutulduğunu dikkate alırsak, bunların civa, parfüm veya vücut yağı gibi değerli sıvıları saklamak amacıyla yapıldıklarını kabul edebiliriz.

Küp Fragmanları:

Samsat sırsız küpleri arasında kabartma desenli olanlar çeşitli fragmanlar halinde ele geçmiştir. Bu fragmanlar gri-beyaz, yumuşak, iri gözenekli hamurludur. Seramikler kalıp baskıyla ve barbutin (yapıştırma) teknikleriyle bezenmiştir. Fragmanlardan birinde, damla biçimli başlıklara sahip silindir gövdeli sütuncelerin taşıdığı kemerli mimari mekanlar içerisinde, cepheden, her iki elleri bellerine dayalı, bacakları iki yana açık, birisi daha büyük, şematize olarak verilmiş iki insan figürü yer

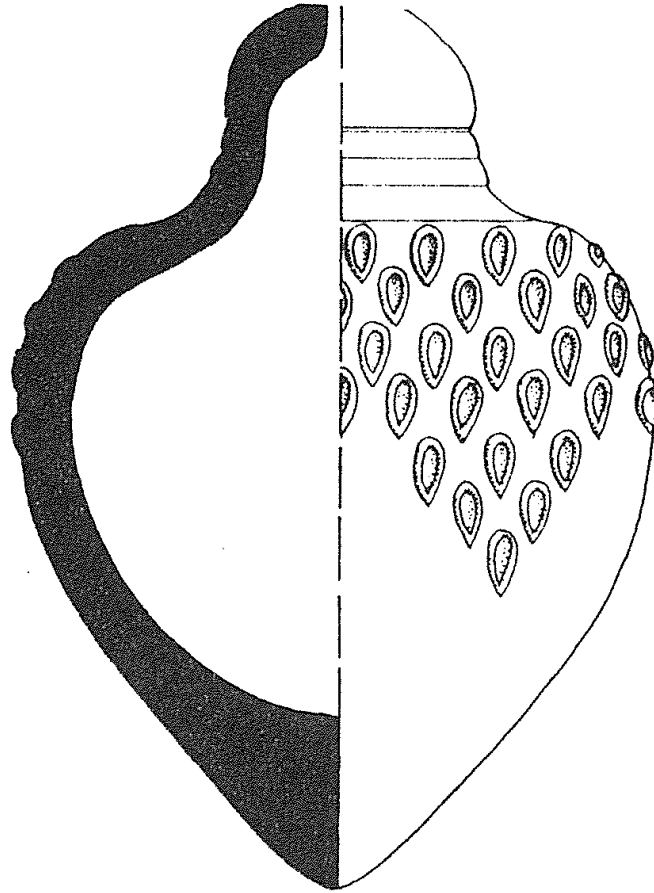
12.Bkz: A. Lane, *Early Islamic...*, s: 27.

13.T. Goell- K. Otto-Dorn, a.g.m., s. 263,264.

14.R. Ettinghausen, "The Uses of Sphero-Conical Vessels in the Muslim East", *Journal of the Near Eastern Studies*, Vol. XXIV, 3, Chicago 1965, s. 218-229

15.Bkz: J.M. Rogers, "Aeolipiles Again", *Forschungen zur Kunst Asiens in Memoriam Kurt Erdmann*. İst. 1970, s. 147-158 (yazar burada, kapların büyüklüklerinin ve bezemelerinin işlevlerine göre değiştiğini belirtir ve ayrıca bunların Moğollardan önceki dönemlerde ateş püskürtücüsü olarak kullanıldığını kabul eder). G. Fehervari, *Islamic Pottery. A Comprehensive Study Based on the Barlow Collection*. London 1973, s. 115-116.

16.Bkz: A. Lane, *Early Islamic...*, s. 116, pl. 62 b. A. Klein, J.Zick-Nissen, E. Klinge, a.g.e., s. 118, fig. 152,153. V. Poulsen, a.g.e., s. 274,276-278, fig. 1047-1058.

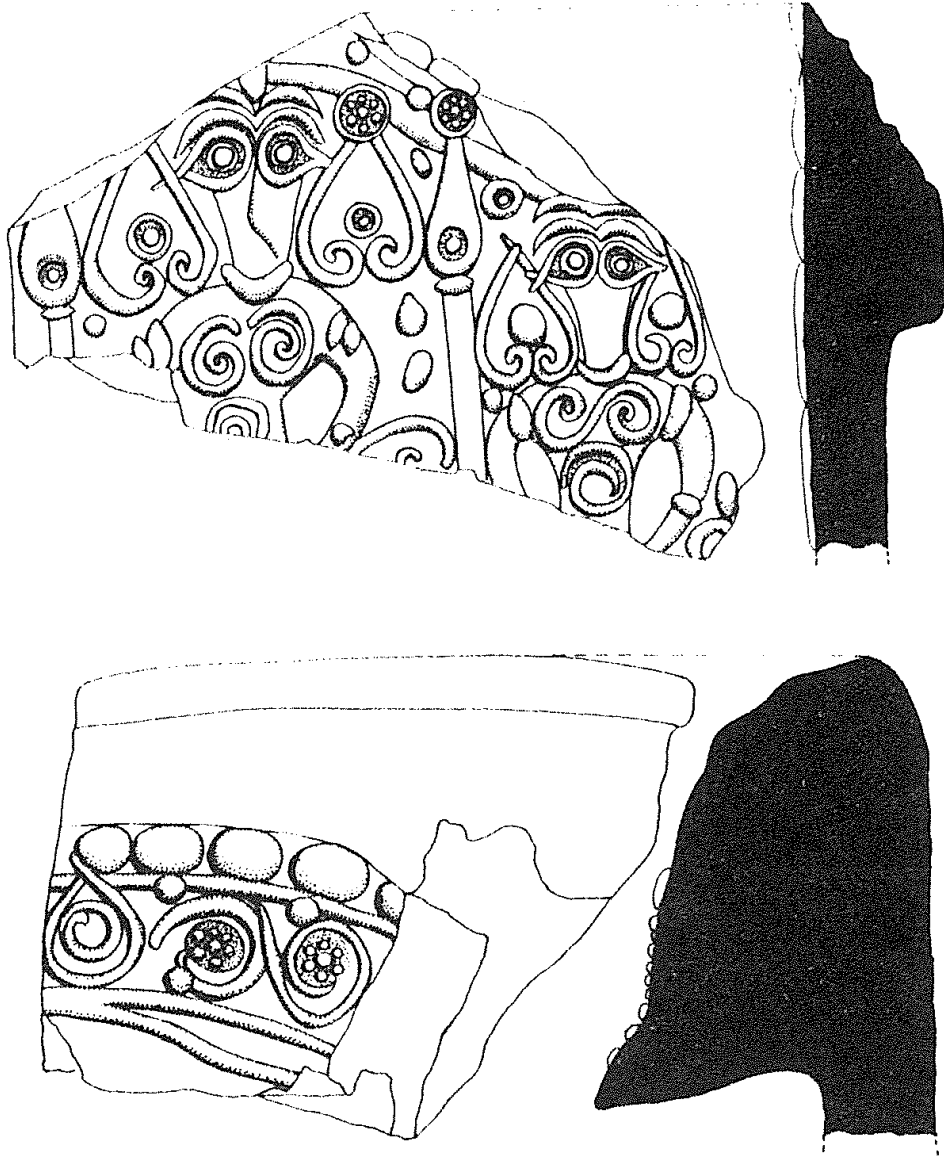

Şek.4- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız civa veya parfüm kabı

alır (Şek.5, Res.8). Figürlerin yüzleri, badem gibi iri açık gözleri ve kalın kaşlarıyla birer maske gibi işlenmiştir. Giysileri spirallerle, figürlerin dışındaki alan ise rozet-çiçek, benek ve çengel motifleriyle bezenmiştir.

Yukarıdakine benzer bir figür de (Res.9)'da yer alır. Baş kısmı eksik olan figürü her iki kenardan spiral kıvrıkdal bordürleri kuşatır. Bu figürler, bütün Kuzey Mezopotamya Fırat, Dicle bölgesinde yaygın olan barbutin kaplarda yer alır ve G. Migeon, bunların Hitit karakterli figürler olduğunu söyler¹⁷.

17.G. Migeon, *L'Orient Musulman (Musee du Louvre), Cristaux de Roche, Verre Emailles, Ceramiques*, Paris 1922.

Şek.5- Barbutin bezemeli sırsız küp fragmanları

Şematize bir insan figürünün baş kısmını içeren fragmanın da, yine bu tip küplere ait olduğunu sanıyoruz (Res.10).

Kabartma desenli küp fragmanlarının bir kısmı da bitkisel bezemelidir. Bunlarda, profillerle sınırlı benekli bordürler arasında, içleri benekli dolgulu çengel motifleri (Res.11) ve spiral motifleri yer alır (Res.12).

Bu tip küplerin benzerleri Güney-doğu Anadolu¹⁸ ve Mezopotamya bölgesinde ¹⁹ yaygındır.

Kandiller:

Yüzyıllardan beri her devirde yaygın olarak kullanılagelen kandiller, Samsat sırsız seramikleri arasında kalabalık bir gurup oluştururlar. Örneklerin büyük bir kısmı kalıp baskıyla elde edilmiş kabartma desenlidir. Oval formlu olan bu kandillerde, genellikle yağ deliği ve keskin karın hattı arasında kalan alanlar, profilli şeritler arasında yer alan kabartma badem şekilleri, dairesel rozetler ya da diyagonal şeritlerle bezelidir (Şek.6,7,8, Res.13).

Anadolu'da Gritille ve Aşvan Kale'nin ortaçağ yerleşmelerinde bu tip Samsat kandillerine benzeyen örnekler bulunmuştur²⁰. Hama kazılarında da benzer örnekler ele geçmiştir²¹. Bu tip kandiller Emevi, Abbasi dönemlerinin örnekleri arasında da bol olarak bulunur²².

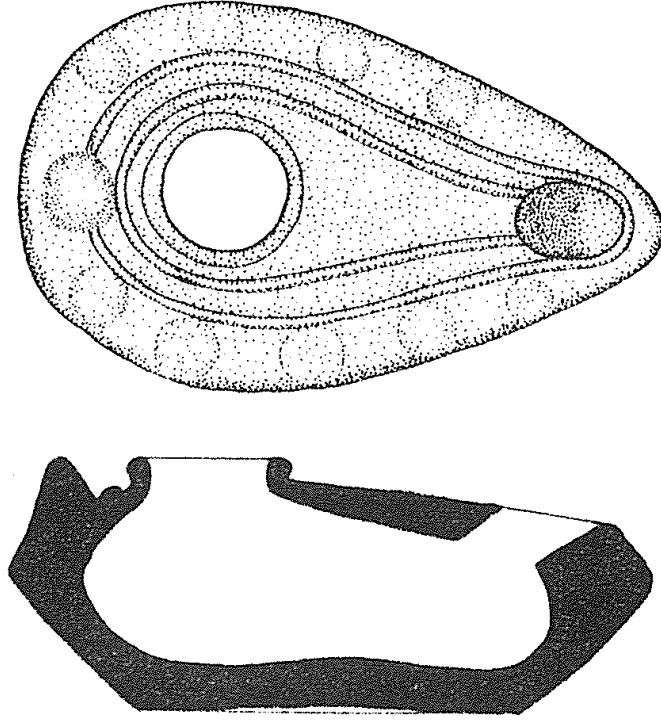
18.Anadolu'da benzer örnekler Diyarbakır, Mardin, Konya Karatay Medresesi Müzesi ve İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzelerinde görülür. İstanbul'daki örnek Diyarbakır'dan gelmiştir (bkz: C. Kerametli, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki Selçuk Devri Seramikleri", *Türk Yurdu*, C. 3, s. 301, Ank. 1963, s. 14-15. G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, II. baskı, Ank. 1988, s. 105.). Mardin Müzesi'nde bulunan örnekler, Mardin Kale kazısında ele geçmiştir. Ayrıca Efes (Ayasoluk)'ta Ioannes Kilisesi'nin kazıları sırasında da benzer bir örnek bulunmuştur (bkz. E. Parman, "Bizans Keramik Sanatı ve Ayasoluk Tepesinde Bulunan Bizans Keramikleri", H.Ü. Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ank. 1983, Kat.no. 106, res. 78.).

19.Benzer küpler bütün Fırat- Dicle kıyısında, Irak'ta Samarra'da, Takrit'te ve Suriye'de Hama'da bulunmuştur, bkz: F. Sarre, *Die Keramik von Samarra*, s. 17, Abb. 48,61. F. Sarre, *Die Keramik im Euphrat...*, s. 13-17, Abb. 394,395, Taf. CXIV, CXLIII, CXLIV. G. Reitlinger, "Unglazed Relief from Northern Mesopotamia", *Ars Islamica*, XV-XVI, Michigan 1981, s. 11-22, fig. 1-25. V. Poulsen, a.g.e., s. 243 fig. 843-846, s. 245 fig. 851-853,855. G. Fehervari, a.g.e., s. 116, pl. 62 a. A. Lane, *Early Islamic...*, s. 27-28, pl. 37 b.

20.Bkz: S. Redford, *The Ceramic Sequence...*, s. 146,147 fig. 3:3. S. Mitchell, *Aşvan Kale, Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia* (Oxford: BAR, 1980) BAR International Series 80, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph No. 1, s. 119,120,209 fig. 93.

21.V. Poulsen, a.g.e., s. 265 fig. 279.

22.Emevi dönemi örnekleri arasında kalıp olarak kullanılan modeller de bulunmuştur, bkz: K. Brisch, a.g.m., s. 166,168-170, Abb. 27-33. Abbasi dönemi için bkz: F. Sarre, *Die Keramik von Samarra*, Taf. IV, res. 11.

Şek.6- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız kandil.

TEK RENK SIRLI SERAMİKLER

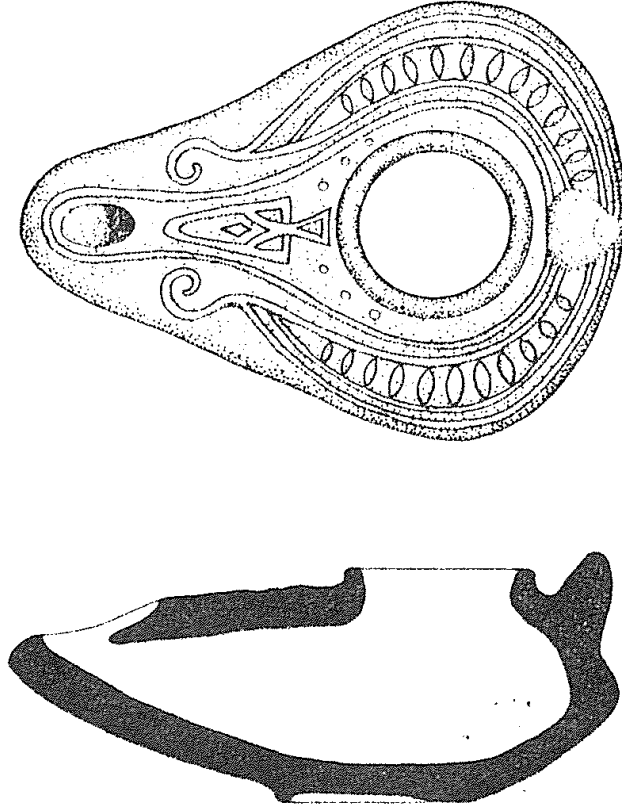
Firuze ve Mor Sırlı Kaseler:

Bunlar, kazılarda bütün ve fragman olarak ele geçmiş bulunan koni biçimli çukur kase formlarıdır. Bu seramiklerde kirli beyaz ve orta sertlikte kumlu hamur kullanılmıştır. Bunlar genellikle ince ve hafif seramiklerdir. İki yüzü kaplayan sır, dışta çoğunlukla kaideyi örtmez, yarıda kesilir. Ağız kenarları firuze sırlı kaselerde tırtıklı, mor sırlı kaselerde düzdür. Bunlarda baskı kabartma olarak göbekte dilimli bir rozet, kenarlarda ise kufi yazıyla kaynaşan (Res.14) veya tek başına (Res. 15) bitkisel kıvrıkdal bezemesi yer alır.

E.J. Grube, baskı kabartma desenli tek renk sırlı seramiklerin 12. yüzyıldan erkene ait olamayacağını söyler²³. Bu guruba en yaklaşan

23.Bkz: E.J. Grube, "Rağqa- Keramik in der Sammlung des Metropolitan Museums in New York", *Kunst des Orients*, IV, Wiesbaden 1963, s. 48,49.

örnekler Rakka, Keşan, Rey ve Nişapur'un kabartmalı seramikleridir²⁴.

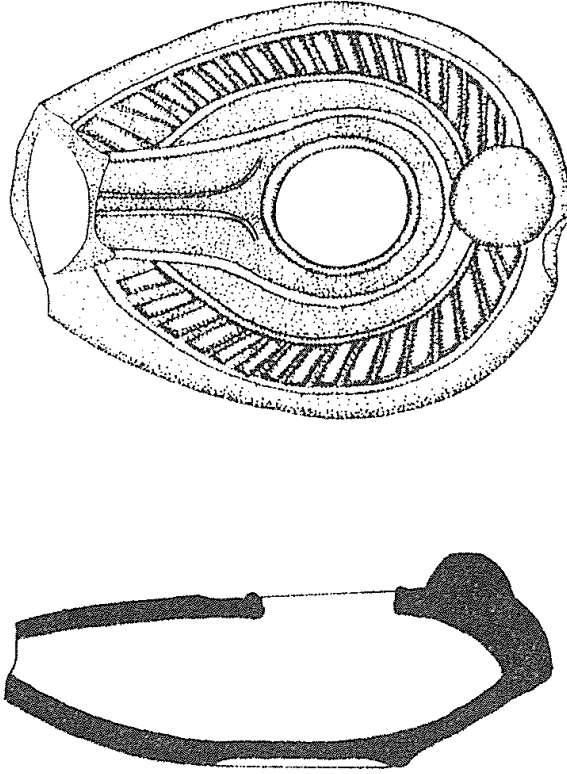

Şek.7- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız kandil.

Firuze Sırlı Sehpa:

Kazılarda çok az eksikle, bütüne yakın olarak ele geçen firuze sırlı sehpa, tek örnektir (Res.16). Fragmanlar arasında da benzeri bulunmamaktadır. Altıgen formlu örnek, kalıp baskıyla desenlendirilmiş mimari formlar ve geometrik desenleri içermektedir. Gövdenin bütün yüzleri birbirine eş bezemelidir. Her yüzde kare şekilli, parmaklıklı birer pencere yer alır. Pencerenin üst kısmında daire içinde geçmeli haç motifi

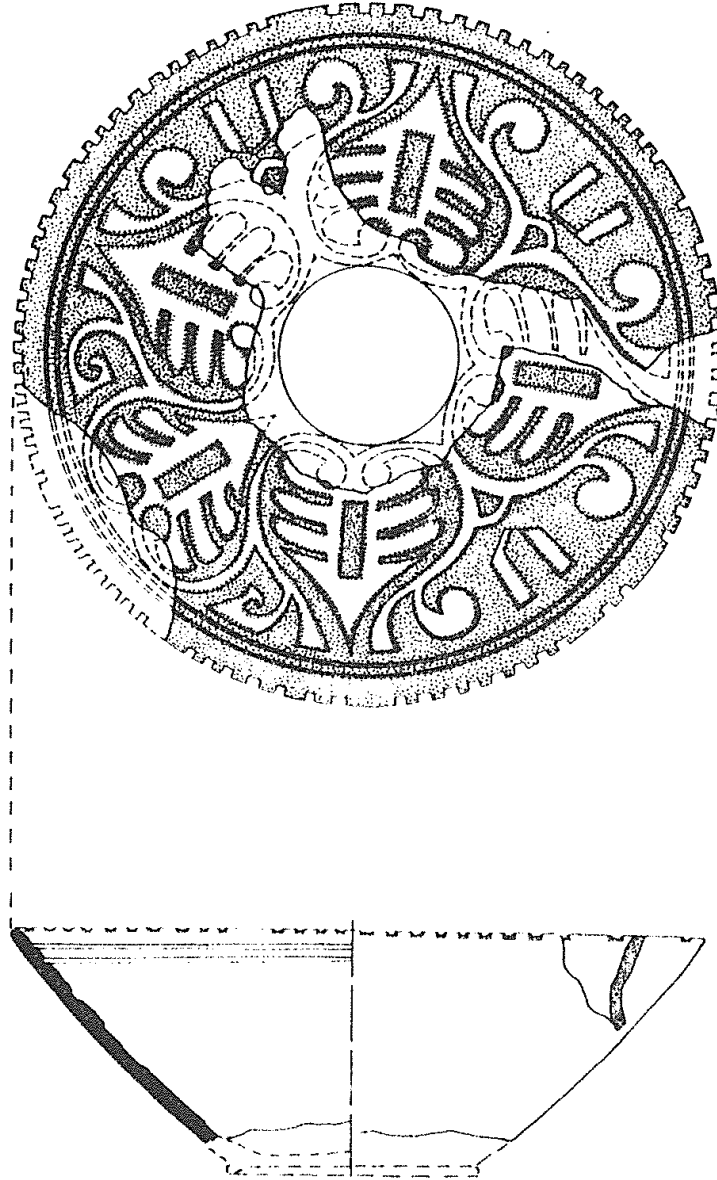
24.Rakka için bkz: E.J. Grube, "Raqa-Keramik...", s. 48-51, Abb. 1,2. V. Porter, *Medieval Syrian Pottery (Rakka Ware)*, Ashmolean Museum. Oxford 1981, s. 36,37, pl. XXVI. Keşan ve Nişapur için bkz: A. Klein, J.Zick-Nissen, E. Klinge, a.g.e., s. 120 fig. 156, s. 122-127 fig. 158-167, s. 130 fig. 172,173. E. Atıl, *Ceramics from the World of Islam. Freer Gallery of Art. Fiftieth Anniversary. Exhibition Catalogue*. Washington D.C. 1973, s. 38,39 fig. 13, s. 54-57 fig. 21,22. E.J. Grube, *Islamic Pottery of the Eight to the Fifteenth Century in the Keir Collection of Hans P. Kraus*. New York, 1972, s. 165-169, fig. 111-117. G. Fehervari, a.g.e., fig. D,E. A. Lane, *Early Islamic...*, pl. 38-45.

Şek.8- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş sırsız kandil.

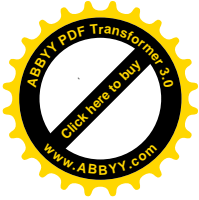
bulunur. Pencerenin iki yan kenarı üçer rozet dizisiyle bezelidir. Bu kısım alttan geometrik geçme bordürü ile sınırlanır. Ayakların arası dilimli kemerler biçiminde düzenlenmiştir. Eser, muhtemelen üzerine yiyecek, içecek konulan bir obje olarak kullanılmaktaydı. Anadolu ortaçağ islam seramik sanatının bugüne kadar bilinen örnekleri arasında paralelini bulamadığımız sehpa, Anadolu dışı Yakın-doğu islam seramik sanatı için yabancı değildir. Samsat malzemesiyle büyük benzerlik gösteren Rakka seramikleri arasında bu sehpaye çok benzeyen tek renk sırlı çeşitli örnekler vardır. Bunlarda formlar üçgen, kare, dikdörtgen, çokgen olarak eşitlik gösterir²⁵. Örneğimize benzeyen altıgen formlu tek renk

25.Bkz: V. Porter, a.g.e., s. 36,37, pl. XXVI (yazar Rakka sehparının ayaklarının döndürülebilir olması nedeniyle, bunların ahşap objelerin kopyaları olabileceğini ileri sürer ve ayrıca, 13. yüzyılda Bağdat'ta yazılan Dioscorides el yazmasında, doktorların bu tip standlara benzeyen objelere dayandıklarına dikkati çeker). E.J. Grube, "Raqqa-

Şek.9- Kalıp baskıyla desenlendirilmiş firuze sırlı kâse

Keramik...", s. 49,50, Abb. 3,4. A. Lane, *Early Islamic...*, s. 34, pl. 45 B. S.J. Gluck, *Seven Millenia of Persian Pottery, Tekisui Museum (Gluck Colection)*, fig. 91. F. Sarre, *Die Keramik im Euphrat...*, s. 22, Taf. CXVII.

sırlı bir sehpa İran'da da vardır²⁶. Bu sehpların lüster teknikli bir örneği de Abbasi döneminde Samarra'da görülür²⁷. Anadolu'nun diğer bölgelerinde benzer hiçbir örneğin bulunmayışı, eserin Suriye'den veya İran'dan ithal edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

SONUÇ

Samsat'ta 1964 yılından başlayarak 1989 yılında noktalanmış çeşitli kazılar sırasında ele geçen zengin seramik eşya, bugün çok az tanınan Anadolu Artuklu, Selçuklu ve Eyyubi devri seramik sanatı konusunda ilk ve tek yoğun malzeme olma önemine sahiptir. Sırlı ve sırsız çok çeşitli örnekler arasında kabartma desenliler, teknikleri ve bezemeleriyle ayrı bir yer tutarlar. Bunların benzerleri Anadolu'da Ahlat, Harran, Korucutepe, Aşvan Kale, Taşkun Kale, Samsat'a komşu höyükler olan Gritille ve Lidar, Eski Kahta kazılarının ortaçağ yerleşmelerinde görülür. Anadolu dışında ise Irak Samarra, Takrit, İran Sirjan, Gurgan, Suriye Hama, Rakka, Baalbek'te benzer örneklere rastlanır.

Kazılarda Artuklu, Selçuklu, Eyyubi tabakalarında, seramiklerin bulunduğu yerde fırınlar, seramik havuzları, çöp çukurları, fırın malzemesi olan üç ayaklar, hatalı üretime ait yapışık ve desenlendirilip sırlanmamış yarım parçaların bulunuşu, Samsat'ta bölgesel bir seramik üretiminin varlığını ortaya koymuştur.

Kazılarda seramiklerin yanısıra ele geçen sikkeler, camlar, kitabeler ve kitabeli mezartaşları, eserleri tarihlendirmemizde büyük kolaylık sağlamıştır. Buna göre, burada incelediğimiz eserlerin büyük kısmının ait olduğu ilk ortaçağ tabakaları 11. yüzyıl ortası- 13. yüzyıl ortası Anadolu Artuklu, Selçuklu ve Eyyubi dönemlerini içerir. Son ortaçağ katlarındaki örneklerin ise Emevi, Abbasi eserleri olması mümkündür²⁸.

Samsat'ın ortaçağ boyunca İslam ve Hıristiyan egemenlikleri arasında sık sık el değiştirmiş olması dolayısıyla, örneklerimizin arasında Ermeni, Frank ve Bizans eserlerinin yer alması mümkündür. Seramikler arasında yazılı ve damgalı oluşu dolayısıyla Bizans örnekleri olduğu

26.Bkz: R. Ettinghausen, *Islamic Art, Booklet of the Metropolitan Museum of Art*, New York, n.d., no. 69, 225 (yazar burada, Fars şiiirlerine yansıyan 12., 13. yüzyıl bahçe köşklerinden söz eder ve bu sehpların mimari formlarının da, bahçe köşklerinden esinlenilerek gerçekleştirildiğini ileri sürer.).

27.Bkz: F. Sarre, *Die Keramik von Samarra*, s. 34 Abb. 84, Taf. XII.

28.Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: L. Bulut, a.g.e., s. 290-291.

kesinleşen ve bu nedenle burada ele almadığımız kabartma desenli bir gurup küp fragmanı bulunmaktadır. Ancak bunun dışında şu andaki bilgilerimizle, seramikler arasında hıristiyan eseri olduğunu söyleyebileceğimiz örnek yoktur. Bizans sırsız ve tek renk sırlı seramikleri konusunda yeterli kaynak olmayışı nedeniyle, kıyaslama yapabilecek durumda değiliz. Anadolu'nun diğer bölgelerinde de hıristiyan- islam ayırımını güçleştirecek nitelikte pek çok seramik yapılmıştır. Bu dönemi bir etkileşim ve geçiş dönemi olarak ele aldığımızda, seramikleri de bu açıdan değerlendirmemiz yerinde olur kanısındayız. Hıristiyan ve müslüman ustalar muhtemelen aynı yöre atelyelerinde çalışmışlardır ve böylece teknikler, biçim ve stil özellikleri doğal olarak birbirlerini etkilemiştir. Örneklerin arasında hıristiyan eserleri bulunsa da, bunlar aynı bölgenin ve aynı çağın islami eserlerinin stilinde üretilmiş seramiklerdir.